

ДОКТРИНИ

українського лісового права та їх відображення в нормативно – правових актах

Б. В. Кіндюк

кандидат юридичних наук, доктор географічних наук, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету

У статті розглянуті ліберальна, еkleктична, релігійна й інтервенціоністська доктрини, що діяли на різних історичних етапах становлення лісового права. Показано їх відображення в законодавчих актах. Запропоновано виділити три варіанти інтервенціоністської доктрини: жорсткий, помірний і м'який.

Ключові слова: джерело права, правова доктрина, лісове законодавство, нормативно-правовий акт.

В статье рассмотрены либеральная, эkleктическая, религиозная и интервенционистская доктрины, действовавшие на различных исторических этапах становления лесного права. Показано их отражение в законодательных актах. Предложено выделить три варианта интервенционистской доктрины: жесткий, умеренный и мягкий.

Ключевые слова: источник права, правовая доктрина, лесное законодательство, нормативно-правовой акт.

Religious, liberal, eclectic and interventionist doctrines of the Forest Law for different historical stages are analyzed in the article. Its reflection in the legislation is revealed. It is proposed to identify three variants of the interventionist doctrine: the hard, moderate and mild.

Keywords: source of law, legal doctrine, Forest law, legislation.

Актуальність теми дослідження пов'язана з посиленням значення доктрини права як одного з джерел сучасного права. По-перше, історичний розвиток правової доктрини в юридичній науці засвідчив наявність у неї низки особливостей. У радянському праві доктрина формально не розглядалась як джерело права, але фактично засновані на комуністичній ідеології доктринальні положення про націоналізацію лісів, виключну державну власність, державний характер управління визначали спрямованість лісового законодавства.

По-друге, сьогодні українське лісове право перебуває не в кращому стані, відрізняючись як внутрішньою колізійністю, так і колізіями з нормами інших галузей права. Однією з причин такого стану речей є відсутність його національної доктрини.

По-третє, є багатовіковий історичний досвід розробки і використання різних доктрин у лісовому праві, що може бути використаний для вироблення сучасної національної лісової політики і національної доктрини лісового права.

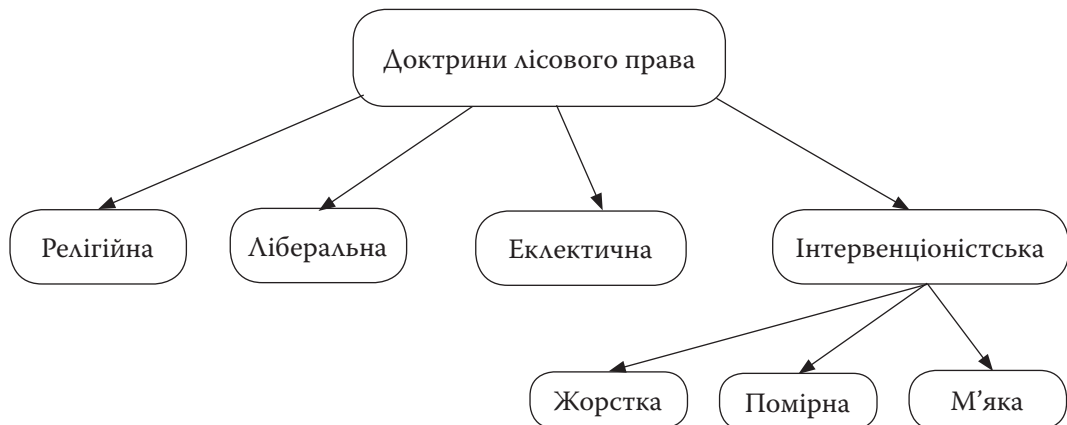
Із загальнотеоретичних позицій проблема доктрини в праві досліджена в працях М. В. Баглая, С. В. Бошно, А. А. Васильєва, Р. Давида, С. А. Карапетяна, С. І. Кобзевої, В. В. Лазарева, С. А. Му-

ромцева, В. С. Нерсисянца, Н. М. Пархоменко, Л. І. Петражицького, О. Ф. Скакун, Р. Давида і Ж. Спінози та інших учених. При цьому в науці лісового права питання доктринальних учень лише фрагментарно досліджувалися в працях Ю. О. Вовка, В. Ф. Горбового, Л. І. Дембо, В. П. Непійводи. З огляду на це, питання дослідження правових доктрин, пов'язаних з лісами, є в юридичній науці своєрідною білою плямою і потребує подальшої розробки.

Метою цієї роботи є дослідження доктрин лісового права, що вплинули на спрямованість і зміст лісового законодавства.

У праці В. П. Непійводи ідеться про три правові доктрини, що стосуються лісів: ліберальну, еkleктичну та інтервенціоністську [8, с. 100]. Аналіз джерел лісового права свідчить, що, по-перше, до них потрібно додати четверту – релігійну доктрину. Вірування людей, поклоніння силам природи, в тому числі лісам і деревам, вплинуло на становлення норм лісового права. По-друге, інтервенціоністська доктрина не є цілним монолітним ученням. Наприклад, у СРСР, де інтервенціоністська доктрина права була головною, існували стосовно лісів як досить м'які, так і дуже жорсткі ідеї. На рис. 1 подано класифікацію доктрин лісового права, яку ми пропонуємо.

Рис. 1. Класифікація доктрин лісового права

Релігійна правова доктрина

До числа найдавніших належить релігійна язичницька доктрина поклоніння природі. Основний її постулат – обожнення лісів, виділення особливих священних гаїв, у яких заборонялося рубати дерева, полювати, збирати плоди, будь-яке лісокористування і навіть рвати квіти [2, с. 217]. Частиною доктрини було обожнення окремих дерев, біля яких стародавні слов'яни провадили військові ради і приносили жертви – плоди дерев, квіти.

Як зазначає В. Є. Борейко, перші суди в стародавніх слов'ян відбувалися в хащах, де в тиші дерев приймалося справедливе рішення [3, с. 180]. Прикладом такого об'єкта вчений вважає старовинний Шулявський гай на р. Либідь у м. Києві, що був вирубаний у період громадянської війни.

Прийняття християнства не змінило бережливого і поважного ставлення до лісів. В історії лісового права відомі випадки, коли природні об'єкти вдалося зберегти лише завдяки патронату та їх захисту з боку церкви. Найбільш характерним прикладом є Буковина, де до розпаду Австрійської імперії 50,2 % лісів належало церкві [4, с. 89]. Велика частина лісів збереглася дотепер, і лісистість Чернівецької області на сьогодні становить 30 %. Аналогічна ситуація склалася зі Святогірською лаврою, на території якої завдяки турботі ченців удалося зберегти унікальний природний об'єкт – нині Національний природний парк «Святі Гори».

Ця доктрина вплинула на сучасне правове регулювання статусу об'єктів природно-заповідного фонду, створення екологічної мережі, внесення в Червону книгу багатьох видів дерев.

Ліберальна доктрина

Лібералізм у своєму класичному вигляді ґрунтується на визнанні невтручання держави в економічні відносини. Сто-

совно лісової галузі ліберальні ідеї означали зняття будь-якого контролю з боку держави за станом і використанням лісів. У Росії ці ідеї знайшли підтримку в імператриці Катерини II. Їх практичною реалізацією стало видання 22 вересня 1782 р. імператорського указу, відповідно до якого приватні ліси виводилися з-під державного контролю і передавалися в повне розпорядження їхніх власників [5, с. 86]. При цьому законодавчий акт не ставив перед власниками лісів жодних умов з лісокористування, навіть у тих випадках, коли раніше такі ліси визнавалися заповідними.

Іншим прикладом використання в лісовому законодавстві цієї правової доктрини, як зазначає В. П. Непийвода, став прусський Лісовий закон 1811 р. [8, с. 101]. Його видання було багато в чому справою вимушеною. Переможена Наполеоном Пруссія повинна була виплачувати велику контрибуцію, кошти для якої було вирішено знайти від продажу державних лісів. Уряду довелося стимулювати потенційних покупців прийняттям закону про невтручання держави в експлуатацію приватних лісів.

В обох випадках ліберальне лісове законодавство призвело до тяжких наслідків. Російські поміщики почали без жалю вирубувати належні їм ліси і вивозити деревину на експорт. За словами українського лісівника Б. Г. Іваницького, указ від 22 вересня 1782 р. завершив історію охорони лісів у Росії і почав історію знищення приватних лісів їхніми власниками [5, с. 86]. Згодом російські імперські власті швидко зрозуміли негативні наслідки цього законодавчого акта й фактично призупинили його дію прийняттям у 1802 р. Лісового статуту. Аналогічним чином повелися німецькі власті, що в 1875 р. скасували закон 1811 р. і ввели новий закон, побудований на принципово іншій правовій доктрині.

Еклектична правова доктрина

Еклектична доктрина лісового права застосовувалася в країнах, де основна маса лісів перебувала в приватних руках. На українських землях у складі Російської імперії приватним власникам належало дві третини лісів, а в окупованій Австрією Галичині приватні ліси становили 80 % [4, с. 89]. Приватні власники лісів самостійно вели господарську діяльність, дотримуючись встановлених державою норм. Будь-які обмеження прав власників означали одержання ними компенсації з боку держави. Але і порушення норм власниками лісів своїм наслідком могло мати конфіскацію лісу.

Еклектична доктрина відображена в австрійському законі про ліси (Reichsforstgesetz) 1852 р., що діяв на західноукраїнських землях до розвалу Австро-Угорщини в 1918 р. [8, с. 103]. Галицький крайовий сейм на підставі цього закону мав право приймати місцеві норми з використання лісів. Другим прикладом реалізації цієї доктрини є російське «Положення про збереження лісів» 1888 р. [9]. Обидва закони досить м'яко регламентували втручання влади в дію власників приватних лісів. Так, згідно із статтею 12 російського положення 1888 р. лісовласник, що бажав розчистити ліс, повинен був одержати дозвіл губернського Лісоохоронного комітету. Передбачалася мовчазна згода комітету на ці дії, якщо протягом 6 місяців він не приймав ніякого рішення.

Більшість питань, пов'язаних з експлуатацією лісів, ст. 29 положення покладала на губернські органи управління, що називалися лісоохоронними комітетами: право на визнання лісів захисними, затвердження технічних планів, переведення лісових площ в інші, установлення термінів відновлення лісів тощо.

На підставі еклектичної правової доктрини побудував модель організаційно-правового регулювання лісової галузі мі-

ністр земельних справ УНР М. Ю. Шаповал [13, с. 32]. Наукові ідеї цього державного діяча знайшли відображення в законі «Про ліси в УНР», затвердженому Директорією 13 січня 1919 р. [6, с. 57]. Закон передбачав право приватної власності на лісові ділянки з площею до 15 га (ст. 5). Примітка до цієї статті давала змогу виплати компенсації колишнім власникам лісів при їх переході в державну власність. Закон зберігав право власності на ліси, що перебували в користуванні органів місцевого самоврядування, земств і селян. У таких випадках розмір лісової ділянки не обговорювався. Закон зобов'язував користувачів виконувати цілу низку вимог з охорони і захисту лісів, раціонального використання і розширення їхніх площ.

Інтервенціоністська правова доктрина

Сьогодні ця доктрина є найбільш поширеною, і на її основі будуються лісові правовідносини в більшості країн світу. Її характерні риси:

I. Пряме втручання держави в процес господарювання в лісах;

II. Розгляд лісів як економічно значимого для суспільства, державної влади чи правлячої еліти природного ресурсу;

III. Пріоритет публічних екологічних інтересів на шкоду інтересам індивіда. Як показує історія радянського лісового права, ігнорування приватного інтересу в остаточному підсумку призводить до повної зневаги інтересів суспільства;

IV. Широке використання адміністративного методу правового регулювання. Найбільш яскраво цей метод виявився в лісовому законодавстві Російської імперії і законодавстві СРСР. У той же час слід відзначити варіанти адміністративного регулювання, одним з яких був пріоритет лісокористування, другим – лісоохорона. Виділимо три варіанти цієї доктрини: жорсткий, помірний і м'який.

Жорстка інтервенціоністська доктрина відображена в лісовому законодавстві Петра I і в перших декретах радянської влади в Росії (радянські органи влади України багато в чому їх копіювали). Петровське законодавство встановлювало монополію держави на використання лісів незалежно від юридичного оформлення права власності на них. Відповідно до указу від 19 листопада 1703 р. мав відбутися опис усіх лісів незалежно від того, кому вони належали [10, с. 39]. Указом від 29 квітня 1718 р. власники лісів зобов'язувалися повідомляти Адміралтейство про наявність у їхніх лісах щоглових дерев [10, с. 60]. На додаток до цього 14 листопада 1721 р. було прийняте рішення про премії за знаходження щоглових дерев [10, с. 60]. Приватні власники не одержували ніякої компенсації за вирубування таких дерев.

У законодавчих актах СРСР передбачалося вирубування лісу вздовж річок, шосе, залізниць на відстані 10 верст, потім ця смуга була розширена до 20 верст [7, с. 30].

Іншим прикладом жорсткої доктрини є акти, що регламентували знищення українських лісів у 1930 – 1940-х рр., післявоєнні масові вирубування в українських Карпатах. Ці законодавчі акти будувалися на псевдонаукових теоріях Т. Лисенка. Їхня суть зводилася до максимального використання природи з метою побудови соціалізму.

Жорстка правова доктрина для українських лісів мала катастрофічні наслідки. За даними відомого українського еколога В. Є. Борейка, дуже постраждали ліси Київщини, Черкащини, Поділля, а в українських Карпатах до 1956 р. було знищено 20 % усіх лісових площ [2, с. 276].

Другий варіант інтервенціоністської доктрини – помірний. На відміну від жорсткої доктрини він передбачає охорону і поновлення лісів з частковим збереженням важелів державного

впливу на лісокористувачів і контролем за їхньою діяльністю. Помірний варіант інтервенціоністської доктрини відображений у т. зв. ленінському декреті «Про ліси» від 14(27) травня 1918 р. [7, с. 9], законі «Про ліси УРСР» 1923 р. [1, с. 3]. Ці акти регламентували переведення лісових земель в інші категорії, технічну облаштуваність лісів, обмеження господарювання в захисних лісах, лісовідтворення. Одночасно з цим обидва документи ґрунтувалися на принципах націоналізації лісів, виключній державній власності, державному способі управління.

Помірна інтервенціоністська доктрина, відображена в Лісовому кодексі УРСР 1979 р., передбачала елементи раціонального ведення лісового господарства, виділення особливо захисних ділянок лісу, обмеження вирубки і переведення лісових площ в інші види угідь.

Третій різновид інтервенціоністської доктрини – м'який варіант. Зразком втілення цієї доктрини є Лісовий кодекс України в редакції 2006 р. і чинне в країні лісове законодавство. Особливою рисою доктрини є гармонійний розвиток використання лісів з урахуванням екологічних, економічних й соціальних інтересів суспільства. Другий критерій – закріплення права громадськості впливати на прийняття рішень, пов'язаних з експлуатацією лісів, шляхом обговорення найбільш складних питань і участі в охороні, раціональному використанні й відновленні лісів.

На розвиток сучасного лісового законодавства впливають міжнародні зобов'язання України. Переважна кількість міжнародних правових актів ґрунтується на (м'яких) доктринах збалансованого обережного лісокористування, зразком цього є підписана Україною в 2003 р. «Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат» [12, с. 160].

Розгляд різних доктрин лісового права підтверджує висновок Є. В. Скурко

про циклічну природу правових систем [11, с. 59]. Так, жорстка правова доктрина лісового права застосовувалася тричі: за часів Петра I, у період громадянської війни і в 30 – 50-х рр. минулого століття. Крім цього, дослідження історичної динаміки правових доктрин підтвердили неспроможність тези про те, що правова доктрина обов'язково повинна мати державну підтримку. Як свідчить історія розвитку лісового права, одна правова доктрина може змінити другу, а потім знову стати офіційним документом у модифікованому вигляді. Ці положення легко доводяться на прикладі релігійної правової доктрини. Стародавні традиції і правила обережного ставлення до лісів трансформувалися в правові доктрини збалансованого і раціонального використання лісів.

Отже, з огляду на вищевикладене, зримо такі висновки:

1. В історії розвитку українського лісового законодавства діяли чотири правові доктрини: релігійна, ліберальна, еkleктична й інтервенціоністська.

2. Релігійна доктрина будувалася на традиціях обережного ставлення до лісів, поклоніння священним гаям, окремим деревам. Прийняття християнства закріпило різні ідеї, пов'язані з охороною лісів. Вони вплинули на розвиток законодавства, що регламентує створення природного заповідного фонду, екологічної мережі, занесення особливо цінних дерев до Червоної і Зеленої книг.

3. Ліберальна доктрина, побудована на повному усуненні держави в процесі контролю над лісами, знайшла своє відображення в законодавчих актах, що були прийняті за часів Катерини II і прусського короля Фрідріха Вільгельма. Результати використання на практиці законів, побудованих на цій правовій доктрині, виявилися шкідливими для лісів, і їх довелося скасувати.

4. Еkleктична доктрина, що передбачає обмежений вплив держави на лісову галузь, використовувалася в тих випадках, коли основна кількість лісів перебувала в приватних руках. У такому разі вплив держави є дуже обмежений і відбувається за участі органів місцевого самоврядування. Зразками правореалізації цієї доктрини є австрійський закон «Про ліси» 1852 р., що діяв на західноукраїнських землях, російське положення «Про зберігання лісів» 1888 р., закон «Про ліси УНР» 1919 р.

5. Аналіз законодавства, побудованого на інтервенціоністській доктрині, підтвердив доцільність виділення трьох варіантів – жорсткого, помірною та м'якого. Характерним прикладом законодавства, побудованого на жорсткій доктрині, є закони, що прийнято за часів Петра I, ленінські декрети в період громадянської війни, а також радянське законодавство 1930 – 1950-х рр. Помірний варіант доктрини, який передбачає поновлення лісів, раціональну систему рубок, технічну облаштованість лісів, виділення особливо цінних ділянок, знайшов відображення в ленінському декреті «Про ліси» 1918 р., законі «Про ліси УРСР» 1923 р., Лісовому кодексі УРСР 1979 р. М'яка інтервенціоністська доктрина була відображена в сучасному українському лісовому законодавстві, а також підписаних Україною міжнародних документах з експлуатації лісів.

6. Розгляд історичної динаміки правових доктрин, що застосовувалися в лісовій галузі, свідчить про їхню циклічність – вони змінюють одна одну і можуть існувати у двох формах: як визнані державою, так і такі, що не мають офіційного статусу.

Завданням подальших досліджень є вивчення принципів лісового права і їх вплив на становлення і розвиток законодавства, що охороняє цей природний ресурс.

Література

1. *Амчиславский Я. Л.* Лесное законодательство Украины / Я. Л. Амчиславский, С. С. Баталин. – Х.: Изд-во Наркомюста УССР, 1926. – 531 с.
2. *Борейко В. Е.* История охраны природы Украины X век – 1980 / В. Е. Борейко. – К.: Эколого-культурный центр, 2001. – 544 с.
3. *Борейко В. Е.* Лесной фольклор. Древа жизни и священные рощи / В. Е. Борейко. – К.: Эколого-культурный центр, 2003. – 224 с.
4. *Генсірук С. А.* Історія лісівництва в Україні / С. А. Генсірук, О. І. Фурдичко, В. С. Бондар. – Л.: Світ, 1995. – 422 с.
5. *Іваницький Б. Г.* Ліси і лісове господарство на Україні / Б. Г. Іваницький // Пр. Укр. наук. ін-ту. Серія: Економічна. – Варшава, 1936. – Т. XIV, кн. 11. – 186 с.
6. Там само. – 123 с.
7. *Ленский А. М.* Материалы по истории социалистического лесного законодательства (1917 – 1945 гг.) / А. М. Ленский. – М.; Л.: Изд-во Гослестехиздата, 1947. – 322 с.
8. *Непийвода В. П.* Правове регулювання в галузі лісів: доба утвердження підтримного розвитку / В. П. Непийвода. – К.: НДІ приватного права і підприємництва, 2004. – 339 с.
9. Положение о сбережении лесов // Полн. собр. законов Российской империи: собр. третье. – СПб.: Гос. Тип., № 5120. – Т. VIII. – С. 148-155.
10. *Редько Г. И.* Петр I об охране природы и использовании природных ресурсов / Г. И. Редько, В. А. Шлапак. – К.: Либідь, 1993. – 171 с.
11. *Скурко Е. В.* Правовые принципы в правовой системе, системе права и системе законодательства: теория и практика // Изв. высших учеб. заведений. Серия: Правоведение. – 2006. – № 2. – С. 55-61.
12. *Фурдичко О. І.* Лісова галузь України у контексті збалансованого розвитку: теоретико-методологічні, нормативно-правові та організаційні аспекти / О. І. Фурдичко, В. В. Лавров. – К.: Основа, 2009. – 424 с.
13. *Шаповал М. Ю.* Лісова справа на Україні / М. Ю. Шаповал. – Вовча: Друкарня Каси дрібного кредиту, 1918. – 45 с.